

AKLIN ANATOMİSİ

Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi

Ş. Teoman Duralı

 DERGÂH

Aklın Anatomisi'nin yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Dergâh Yayınları: 447

Sertifika No: 14420

Kutadgubilig - Felsefe Dizisi: 18

ISBN: 978-975-995-393-5

1. Baskı: Ekim 2010, 2. Baskı: Mayıs 2013

3. Baskı: Nisan 2017

Dizi Editörü: Asım O. Erverdi

Kapak Serisi Tasarımı: Işıl Döneray

Kapak Uygulama: Ercan Patlak

Sayfa Düzeni: Ayten Balaç

Basım Yeri: Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
B.O.S.B Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No: 16

Beylikdüzü/ İstanbul

Tel: [212] 422 79 29

Matbaa Sertifika No: 20699

Kapak Basım Yeri: Hanlar Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tel: [212] 324 08 82

Cilt: Güven Mücellit & Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tel: [212] 445 00 04

Dağıtım ve Satış: Ana Yayın Dağıtım

Molla Fenari Sokak Yıldız Han No: 28 Giriş Kat

Tel: [212] 526 99 41 (3 hat) Faks: [212] 519 04 21

Cağaloğlu / İstanbul

Şaban Teoman Duralı

AKLIN ANATOMİSİ
SALT AKLIN ELEŞTİRİSİNİN TEŞRİHİ

DERGÂH YAYINLARI

Klodfarer Cad. No:3/20 34112 Sultanahmet / İstanbul
Tel: [212] 518 95 79-80 Faks: [212] 518 95 81
www.dergahyayinlari.com / bilgi@dergahyayinlari.com

İnsanın en büyük meselesi, Yaradılıştaki orununun hakkını vermeği bılıp
İnsan olmak için nasıl olunması gerektiğini hakkınca anlamasıdır.¹

Kaya Duralı'nın aziz anısına ithâf

- 1 "Die größte Angelegenheit des Menschen ist, zu wissen, wie er seine Stelle in der Schöpfung gehörig erfülle und recht verstehe, was man sein muß, um ein Mensch zu sein" —"Kant-Brevier", 305.s.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR İLE İŞARETLER, 8

GİRİŞ, 9

I- FİKİR MİMÂRİNİN TARİHİ İLE COĞRAFİ ARKAPLANI, 13

(1) COĞRAFİ ARKAPLAN, 13

(2) TARİHİ ARKAPLAN, 16

II- KÜLTÜR İLE DİL ARKAPLANI, 18

III- MİMÂRİ TASARIMA UYGUN İNŞÂ OLUNMUŞ BİR HAYAT HİKÂYESİ, 23

Onsekizinci yüzyılda Kant'ın çağdaşı bellibaşlı Alman sanatçılarından, düşünürleri ile filosof-bilimadamlarından bir kesit, 45

IV- FELSEFE-BİLİMİN METAFİZİĞİNDE ÇİĞİR AÇICI YENİ BİR PARADİGMAYA DOĞRU, 63

V- YENİ FELSEFE-BİLİM ÇİĞİRİNİN (PARADİGMANIN) TEMELLENDİRİLMESİ, 74

(1) KATEGORİLER, 74

(2) TRANSENDENT – TRANSENDENTAL ZİTLİĞİ, 78

VI- FELSEFE-BİLİMDE KANT DEVRİMİ, 81

(1) FELSEFE-BİLİMİ KURAN ARİSTOTELES'in KLASİK METAFİZİK PARADİGMASI, 81

(2) KANT'ın METAFİZİKte PARADİGMA DEVRİMİ, 91

(3) METAFİZİKte PARADİGMA DEVRİMİ: DENEYDİŞİ BİLME YETİSİ, 122

VII- "SALT AKLIN ELEŞTİRİSİ" NİN ÖZET TERCÜMESİ İLE YORUMU, 126

VIII- SÖZSONU, 201

KANT İSTİLÂHLARI FİHRİSTİ, 209

KANT KAYNAKÇASI, 217

KAVRAMLAR İLE İSTİLÂHLAR, 251

KAYNAKLAR, 257

KISALTMALAR İLE İŞÂRETLER

- a) Doğrudan doğruya yapılan alıntılara 'bkz' işâreti koyulmaz.
- b) Bkz: Bakınız —etkilenmekle birlikte, doğrudan doğruya alıntılıyıp çift tımsaklı çentik içerisinde göstermeden yararlandığımız görüş veya düşünce.
- c) Krz: Karşılaştırmız —ayrıntılarına katılmamakla birlikte, zikretmeğe değer bulduğumuz görüş yahut düşünce.
- ç) B.g.e: Bahsi geçen eser.
- d) B.g.y: Bahsi geçen yer.
- e) S: Sayfa.
- f) Syflr: Sayfalar.
- g) Tek: Tekil; çoğ: Çoğul.
- ğ) Kant'ın eserleriyle ilgili olarak Almanca kısaltmalar ve Türkçe karşılıkları:
Abs (Abschnitt): Kesit, parça. B (Buch): Kitap
Abt (Abteilung): Bölüm. H (Hauptstück): anakesim.
B (Betrachtung): Bakış. St (Stück): Kesim.
Band: Cilt. T (Teil): Kısım.
Anmerk (Anmerkung als Abschnitt im Text): [Metnin gövdesine] ek/ler.
Anm (Anmerkung): [Metnin altında] Dipnot.
Anhang (Anh); Zusatz: Ek.
Nachlaß (opus postumum): Tereke.
Preußische Akademie der Wissenschaften: Prusya Bilimler Akademiyası.
Altpreußische Monatshefte: Eski Prusya aylık dergileri, 1889 – 1895, cilt sayıları: XIX – XXI.
Ayrac ile rakamlar —(II 220— Karl Vorländer'in "Philosophische Bibliothek" nüshâsına delâlet eder.
Raymund Schmidt nüshâsı: (Rc) —misâl: I 337 – Rc 404.
- h) Dil adlarının kısaltması
T (Türk/ce): OsmT (Osmanlı Türkçesi), ET (Eski Türkçe);
A (Arap/ca);
F (Fars/ca);
Y (Yunan/ca);
L (Latince): KL (Klasik Latince), OrL (Ortaçağ Latincesi), YeL (Yeniçağ Latincesi),
GeçL (Geç Lat.);
Alm (Alman/ca);
Fr (Fransız/ca);
İng (İngiliz/ce).

Şekillerin çizimi Sayın Özgür Yılmaz Beğ'e aittir.

GİRİŞ

Dâhî denilen kişide üç veche tesbît olunabilir: Birincisi, olağanüstü zengin bir çağrışımlar dizisinin de içinde bulunduğu geniş bir hayâlgücü. İkincisi, müdhiş bir sezgi; ve sezgi verisinden hareketle çelişkiye düşülmeksizin akılyürütme yetisi. Üçüncüsü, muazzam sabır ve buna bağlı çalışma arzusu ile kudreti.

Saydığımız üç vechenin de Immanuel *Kant*'ta bulunduğunu görüyoruz.

Hayatının hikâyesine gelince; onun da 'nevişahsına münhasır' bir özgünlüğü var. Büyük Alman şairi Heinrich *Heine*, "Immanuel Kant'ın hayat hikâyesini tasvîr etmek zordur" deyip sözlerini şöyle sürdürmüştür: "O, yaşamadı ki, hayatının hikâyesi olsun. Almanyanın kuzey doğusunda serhat boylarında eski bir şehir olan Königsberg'in sessiz ücrâ köşesinde, ufacık bir sokakta tohuma kaçmış bekâr olarak neredeyse soyut, mekanik düzene koşulmuş bir ömür sürmüştür..."¹

Kant'ın hayatının, yukarıda aktardığımız bayağı kin kokan müstehzî edâ taşır satırlara birebir uygun cereyân etmiş olduğunu söyleyemeyiz. Mesele, bir kişinin yüklenmiş olduğu ödevle bunca sadâkatla bağlanmasının, çoğunluk tarafından anlaşılmasıdır. *Kant* benzeri kalburüstü kimselerin kaçıp kurtulamadıkları kader, anlaşılma durumudur. Nitekim dâhî yurtdaşı, Ludwig van *Beethoven*'e "müziğinizi kim anlayacak ki?!" diye sorulduğunda, onun kılınç keskinini cevabı, "elbette kütükler değil!" olmuştur. Yine, *Beethoven*, kendinden genç dostu Johann Wolfgang von *Goethe*'yle 1812 yazında Bohemyadaki Teplitz şehrinde kalenin arkasındaki küçük parkta gezinirken karşı taraftan imparatoriçe ile efrâdı görünür. Kibâr *Goethe*, dostuna "Ludwig!" diye seslenir: "İmparatoriçe yaklaşıyor; kenara çekilip Haşmetmâbı selâmlayalım." Bunun üzerine *Beethoven*, "merak buyurmayınız; imparatorlar ile imparatoriçeler, her gün dünyaya gelirler; Ludwig van Beethoven ise, sâdece bir kere gelmiştir" diyerek olup bitenlere aldırmandan yürür gider.

Alman felsefesine karşı tavır takınıp *Kant*'ı çekemeyenler, Heinrich *Heine*'nin yukarıda zikrettiğimiz itihâmnamesini salvolarına hep mehaz kılmışlardır.

*Kant*nkisi, bir ödev erinin hayat hikâyesidir. Onun yaşanacak hayata yönelik temel sorusu şöyle olmuştur olmalıdır: "Bunca kısacık bir ömre böylesi dev

¹ Heinrich *Heine*: "Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland", üçüncü cilt.

ödevi nasıl sığdırabilirim?” Felsefe yapmak için, belki biraz mübâlağalı olacak. kütüphâne/ler dolusu kitab okuyup okuduklarını kavrayacaksın. Her sözünün, cümlelerin, satırının teker teker hesabını vere vere yargı gücündeki vargılarını öz elinle kâğıda dökeceksin — *Kant*, “*Salt Aklın Eleştirisi*”ni on iki yılda yazmıştır! Karlı yellerin kol gezdiği alacakaranlık kış günleri boyunca ısıtılamayan, buz kesen çalışma odanda yahut kütüphâne salonunda insanlığı aydınlatacak onlarca adet kitap yazacaksın. Bu işe kaç yıllık bir ömür yeter ki? *Kant* gibi, seksen yıl yaşadığını farzedelim. Bunun ilk yirmi beş yılı emekleme; yürümeği, konuşmağı, yazıp çizmeği, hesaplamağı ve mesleğini öğrenmek ...; haytalık hayhuylarıyla gelip geçti diyelim. Son on yılda oran, buran ağrıdı, sızladı; oturup kalkamazsın; yatamaz, uyuyamazsın; hastalanır, bunarsın... Peki, geriye ne kaldı? Topu topuna kırk beş yıl! O kırk beş yılda da uykuya, yeyip içmeğe; âbdesthâneye; gezip tozmağa; eşe, dosta, söze sohbete, muhabbete, maîşeti temîne, rahatsızlanmalara harcanan vakitleri, bir fasıl, hesaplayalım. Bilmem, *Kant*'ın zamandan tasarruf derdi, bir nebze dahî olsa, anlaşılabiliyormu?

Heinrich *Heine* şair. Hani Türkcede “bekâra karı boşamak kolay” denir ya. Filozof karşısında, şair için ne de geçecek bir deyiş. Sığara yakarcasına, şair, oturup kalktığı, dönüp dolandığı her yerde mısralarını döktürebilir. Onun, gayrimenkûl misâli, belli bir yere çakılıp kalmasına ne hacet? Duygulanmalarının kaynakları ile kanıtlarını bildirmesini ondan isteyenmi var? Bu yüzden işte, şairin, filozofu anlamasını beklemek beyhûdedir.

Kant'ın hayatı, kamuya nice muammalı gözüdürse, felsefesini kavramak, değme felsefeciye bile bir o kadar çetin ceviz işidir.

Felsefeöncesi eski bilgeler gibi, *Kant* da, hayatı felsefenin, daha bir özgül konusarsak, ahlâkın hizmetine koşmuştur. Yeniçağ sonlarında, yani Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında başgösteren tutuma uyarak felsefeyi *neutre* bir meslek şeklinde görmez. Felsefe ona göre meslek² değildir; bir ‘ödev çağrısı’dır.³ Bu nedenle “hayatım ile mesleğim, karıştırılmaması lazım gelen ayrı şeylerdir” kanâatını paylaşmaz. O, felsefenin talep ettiği biçimde ömür sürmeğe kendini adanmıştır.

Felsefe, *Kant*'la, insanın düşünme yetisinin en uç noktasına, doruğuna erişmiştir. Biçimselleştirilmiş düşünme yetisinin (Fr *capacité*) en kapsamlı ve soyut yapısı, ‘düşünce mimârîsi’dir. Düşüncelerin mimârî yapılarını kapsayan felsefe sistemi, insana, hayata, doğa ile dünyaya ilişkin en geniş açılı manzarayı mantık kuralları çerçevesinde sunan birleştirilmiş/sentetik bir ‘fikir resmi’dir.⁴ Bu ‘fikir resmi’nin ana konusu⁵ hep varlık olmuştur. Konu insan olduğunda dahî, ‘insan’, ‘varlık’ — yahut ‘varlığın’ ‘düşünce’deki yansıması ‘kavram’ — biçiminde tasarlan-

² Fr *profession, metier; Alm Beruf.*

³ Fr *vocation de devoir, convocation au devoir; Alm Pflichtberufung, Einberufung zur Pflicht.*

⁴ Fr *tableau idéal.*

⁵ Fr *theme principal.*

mıştır. *Kant*, 'varlığ'ı, veya 'kavram'ı tasarlayan 'kim'dir; bunu 'ne'siyle, 'nasıl', 'nere'ye dek ele alıp inceleyebilmektedir, sorusunu kendine konu kılarak, kendi deyişiyile, 'devrim' yapmıştır.

René *Descartes*'la başlayan Yeniçağ (moderne) felsefesinde 'düşünen ben' —yine *Descartes*'in deyişiyile *res cogitans*— gün ışığına çıkarılmıştır. *Kant*, 'düşünen ben'in biçimsel düşünme —demekki duygudan soyutlanmış— işleyişini kendine araştırma konusu kılmıştır. 'Duyumlayan ben'in irdelenmesi psikolojinin işi olmasına karşılık, 'düşünen ben'in biçimsel düşünme işleyişini (mécanisme) incelemek bir 'transsendental' işlemdir. Bu ödevi omuzlamak da filosofo düşer. 'Duyumlayan psikolojik ben'den farklı olarak, 'biçimsel düşünen transsendental özne', ahlâk ile (bilimsel) bilgi binâsının mimârıdır.

Kant'ın inşâa etmiş olduğu muazzam felsefe yapısı (sistemi), yeni bir çığırın pınarıdır. Bu yeni oluşum, zamanla Alman transsendental idealizm çığırının zemînini hazırlayacaktır. Bahse konu çığırın da, sonuçta, Ondokuzuncu yüzyılın sonları ile Yirmincinin başlarında ideolojik yansımaları⁶ olacak. İdeolojik yansımaysa, bağırında, İngiliz kültürü ile felsefesi çıkışlı hâkim Çağdaş küreselleş/tiril/en İngiliz-Yahudînkine seçenek oluşturacak medeniyet tasarısını taşıyacaktır. Hükümünü sürdüren ile ona seçenek oluşturması istenen arasında vukûu bulacak, tarihte tanık olunmuş en şiddetli ve kanlı, silâhlı çatışma. İkinci Dünya Savaşıdır.

Çağdaş küreselleş/tiril/en İngiliz-Yahudî medeniyeti, karşısına yeniden bir hasım medeniyet tasarısı çıkmasını diye 1945ten beri başta eğitim, öğretim, propaganda ile reklam yollarını kullanarak fikrî, siyâsî, iktisâdî ve askerî sahalarnı hepsinde her türlü tedbiri almakla meşğûldür.

Kendisine yeniden dönersek, *Kant*'ın en çetin uğraşısının, 'transsendental akıl' çerçevesinde felsefenin ve onun yüreği mesâbesinde metafiziğin sınırlarını belirlemek olduğunu görürüz.

Burada asıl yapmak istediğimiz, *Kant*'ın başeseri "*Salt Aklın Eleştirisi*"nı irdelemektir. Bunun için bu çok cesim ve anlaşılması zor eseri başlangıç kısımlarını tercüme edip yer yer yorumlayacağız. Ne var ki bahsi geçen çalışmadan önce *Kant*'ın hayatı ile felsefe sistemini kısaca inceleyip tanıtacağız. İşin yöntemini sunması bakımından *Kant*'ın felsefe yapışı, olağanüstü eğitsel (Fr *pédagogique*) önem taşır. Haddizâtında 'berk felsefe'nin⁷ ana örneğini *Aristoteles*'in ve Aristocuların-kiyle —Peripatoscular ile Meşşâîler— birlikte *Kant*'ın felsefesi sunmaktadır.

⁶ Fr *répercussions*.

⁷ Öncelikle 'toplum araştırmaları'ndan keskince ayırmak maksadıyla ve 'klasik mekaniğ'in oluşturduğu 'bilim ülküsü'ne uygun kurulup yürütülen 'doğa araştırmaları' tutumuna İngilizcede 'berk bilim'ler ('hard sciences') denilmektedir. İşte bu deyim felsefeye de uygulanıyor. Şu durumda, 'berk felsefe' (İng.de böyle bir deyiş henüz bulunmamakla birlikte, 'hard philosophy'), fizik yahut metafizik menşeli, ama kaçınılmazcasına 'biçimsel düşünme silsileleri'ne dayalı gerekcelerle temellendirilmiş sağlam vargıların, sıkı mantık düzeninde yer aldıkları bir 'sistem çalışması'dır. Zıttıysa, 'hafifmeşrep felsefe' ('soft philosophy') olması gerekir.